

De ervaren relatiekwaliteit van familierelaties

Het belang van waardenconsensus bekeken vanuit een multi-actor benadering

Suzanne Noordhuizen en Matthijs Kalmijn¹

Summary

Assessing perceived relationship quality of family relations

The role of value similarity examined from a multi-actor perspective

It has often been claimed a positive relationship exists between value similarity and relationship quality. To assess the validity of this claim Heckman regression models were conducted using data from the Netherlands Kinship Panel Study (NKPS) survey. In addition, given the nature of the sibling relation, we assume value similarity to be more important for the sibling relationship compared to the parent-child relation. Therefore, we compared the importance of value similarity for siblings (N = 2853) with the impact of consensus between parents and children (N = 2202). Our analyses yield interesting results. First, in both the sibling relation and the parent-child relation evidence for the relationship between consensus and relationship quality is limited. Second, for parents and children value similarity is more strongly connected with relationship quality than for siblings. In sum, these results question the common assumption that relationship quality suffers from a lack of consensus.

Inleiding en onderzoeksvragen

Wat zorgt ervoor dat mensen zich tot elkaar aangetrokken voelen en een goede relatie met elkaar hebben? Veel sociaal-psychologisch onderzoek richt zich doorgaans op deze twee vragen. Ook binnen het terrein van de familiesociologie blijkt de ervaren relatiekwaliteit om verschillende redenen interessant. Ten eerste is uit eerder onderzoek naar voren gekomen dat een positief beoordeelde ouder-kindrelatie leidt tot een betere mentale gezondheid van beide betrokkenen (Merz, Consedine, Schulze & Schuengel, 2009).

Een tweede voorname reden waarom het relevant is de relatiekwaliteit van familierelaties te onderzoeken, heeft betrekking op de theorievorming over onderlinge uitwisseling van zorg en steun, ofwel familiesolidariteit. Zo blijkt dat respondenten die een goede relatiekwaliteit rapporteren ook een grotere kans hebben steun uit te wisselen met het desbetreffende familielid (Rossi & Rossi, 1990). Bovendien kunnen familieleden die hun onderlinge relatie als positief ervaren ook beter omgaan met de nadelige gevolgen van het uitwisselen van steun, zoals gevoelens van afhankelijkheid en emotionele spanningen (Merz, Consedine, Schulze & Schuengel, 2009).

Onderzoek naar de onderliggende mechanismen van familiesolidariteit is in belang toegenomen, omdat er door de vergrijzende bevolking een grotere vraag is naar zorg en steun (Kalmijn & Saraceno, 2008). Hoewel een deel van de zorg en ondersteuning wordt verleend door de staat en de markt, blijken familieleden eveneens een belangrijke bron voor praktische, financiële en emotionele ondersteuning (Kalmijn & Saraceno, 2008; Silverstein & Bengtson, 1997).

In eerdere sociologische studies is de kwaliteit van familierelaties en de hoeveelheid onderling uitgewisselde steun regelmatig gerelateerd aan waardenconsensus (Roberts & Bengtson, 1990; Rossi & Rossi, 1990). Waardenconsensus maakt bovendien deel uit van de theoretische modellen van Bengtson en zijn collega onderzoekers, die bijzonder invloedrijk zijn binnen onderzoek naar familiesolidariteit. Deze modellen bestaan uit een aantal onderliggende dimensies van familiesolidariteit die elkaar – vaak wederzijds – beïnvloeden (Bengtson & Roberts, 1991). Dimensies die doorgaans worden onderscheiden zijn associatieve, affectieve, consensuele, functionele, normatieve en structurele solidariteit.

Bengtson en Roberts (1991) baseren hun theoretisch model van intergenerationele solidariteit op eerder onderzoek naar de onderlinge afhankelijkheid van de concepten affectie, associatie en consensus. Affectie refereert naar de mate waarin familieleden genegenheid voor elkaar voelen. Associatie verwijst naar de frequentie en het patroon van interactie. Met consensus wordt de mate van overeenstemming in waarden en attitudes bedoeld (Bengtson & Roberts, 1991). Destijds is verondersteld dat affectie, associatie en consensus elkaar wederzijds beïnvloeden (Heider, 1958; Homans, 1950; Bengtson, Olander & Haddad, 1976). Ofwel, een hoge score op het ene construct zal gepaard gaan met een hoge score op het andere construct. Bijvoorbeeld, als er binnen een relatie sprake is van een hoge mate van consensus, dan zal er eveneens sprake zijn van een hoog niveau van affectie.

Empirische toetsing van de aanname dat affectie, associatie en consensus wederzijds afhankelijk van elkaar zijn, wijst uit dat er inderdaad een sterke wederkerige relatie bestaat tussen affectie en associatie.

Consensus blijkt echter niet in dit beeld te passen (Atkinson, Kivett & Campbell, 1986; Roberts & Bengtson, 1990). Bengtson en Roberts (1991) constateren dat waardenconsensus blijkbaar losstaat van de onderling afhankelijke aspecten affectie en associatie. Er wordt niet langer aangenomen dat consensus zowel affectie als associatie beïnvloedt en vice versa. Desalniettemin beschouwen zij consensus als een belangrijk aspect binnen theoretische modellen over solidariteit.

In dit artikel richten we ons op het uitgangspunt dat consensus tussen familieleden het niveau van affectie beïnvloedt. Er zijn meerdere redenen te noemen waarom het relevant is de rol van consensus binnen familierelaties te onderzoeken. Ten eerste is consensus een belangrijk aspect gebleven in latere studies naar familierelaties (bijvoorbeeld: Lowenstein & Daatland, 2006; Silverstein & Bengtson, 1997; Stokes & Regnerus, 2009; Voorpostel & Blieszner, 2008). Bovendien wordt er in sommige studies wel bewijs gevonden voor de samenhang tussen consensus en relatiekwaliteit binnen familierelaties (Rossi & Rossi, 1990; Silverstein & Bengtson, 1997; Stokes & Regnerus, 2008), maar in andere studies juist niet (Atkinson, Kivett & Campbell, 1986; Roberts & Bengtson, 1990).

Daarnaast is de invulling van het concept consensus in de loop van de tijd aangepast. Waar consensus aanvankelijk vooral refereerde naar waardenconsensus in verschillende waardenpatronen, is het begrip later meer toegespitst op consensus in familienormen, ofwel ideeën over de uitwisseling van onderlinge steun (Bengtson & Roberts, 1991; Hammarström, 2005). In dit artikel onderzoeken we de samenhang tussen consensus en relatiekwaliteit op een omvangrijkere manier, omdat we ons niet beperken tot alleen familienormen maar ook waarden op andere terreinen in het dagelijks leven in beschouwing nemen. De waarden die centraal staan in dit artikel, hebben betrekking op het terrein van religie, politiek, arbeid en familie.

Bovendien is in eerder onderzoek naar consensus hoofdzakelijk aandacht besteed aan vriendschapsnetwerken en minder aan familierelaties (McPherson, Smith-Lovin & Cook, 2001). De keuze om steun uit te wisselen blijkt binnen families vaak sterk gebaseerd te zijn op een gevoel van verplichting, terwijl bij het ondersteunen van vrienden vooral affectieve aspecten een rol spelen (Komter & Vollebergh, 2002). Familierelaties zijn in verschillende opzichten echter steeds meer op vriendschapsrelaties gaan lijken. Recent onderzoek heeft aangetoond dat het keuzeaspect binnen familierelaties in belang is toegenomen (Kalmijn, 2006; Kalmijn & Dykstra, 2004). Het investeren in relaties met familieleden wordt tegenwoordig vaak gezien als een keuze in plaats van een verplichting, zodat familieleden moeten 'concurreren' met andere bronnen van sociaal welzijn als vrienden en collega's (Kalmijn, 2006; Kalmijn & Dykstra, 2004). Wanneer er sprake is van een grotere mate van vrijblijvendheid in

de omgang met siblings en ouders, dan valt te verwachten dat consensus ook binnen familie een grotere rol gaat spelen.

In dit artikel zoeken we een antwoord op drie onderzoeksvragen. De eerste onderzoeksvraag luidt: *In hoeverre is er sprake van waardenconsensus binnen de ouder-kindrelatie en de siblingrelatie?* Met deze onderzoeksvraag wordt geprobeerd meer inzicht te krijgen in overeenkomsten dan wel verschillen in waarden binnen generaties (de siblingrelatie) en tussen generaties (de ouder-kindrelatie). De tweede onderzoeksvraag luidt: *In welke mate hangt waardenconsensus samen met de kwaliteit van familierelaties?*

De derde onderzoeksvraag luidt: *In hoeverre is de samenhang tussen waardenconsensus en relatiekwaliteit verschillend voor de relatie tussen ouders en kinderen enerzijds en siblings anderzijds?* Tot dusver zijn beide typen gezinsrelaties hoofdzakelijk apart onderzocht, omdat de ouder-kindrelatie en de siblingrelatie specifieke kenmerken hebben. Uit onderzoek blijkt bijvoorbeeld dat de siblingrelatie in diverse aspecten overeenkomsten vertoont met de vriendschapsrelatie (Voorpostel, 2007). Dergelijk verschillen maken het interessant en aannemelijk de impact van waardenconsensus voor de twee familierelaties te vergelijken.

Een voorname praktische verklaring voor het gebrek aan onderzoek naar waardenconsensus binnen families is de noodzaak van multi-actor data, een betrekkelijk dure manier van dataverzameling (Kalmijn & Liefbroer, 2007). Waar vaststaande persoonlijke kenmerken via derden geraadpleegd kunnen worden, gaat dit voor waarden niet op. Waarden zijn persoonlijk en om waarden te achterhalen zal de desbetreffende persoon zelf geraadpleegd moeten worden. In dit artikel onderzoeken we het effect van waardenconsensus op de kwaliteit van gezinsrelaties op basis van gegevens uit het survey *Netherlands Kinship Panel Study (NKPS)* (Dykstra, Kalmijn, Knijn, Komter, Liefbroer & Mulder, 2005).

De gegevens van dit survey hebben een aantal unieke kenmerken. Ten eerste zijn er overeenkomstige gegevens over twee typen gezinsrelaties, namelijk de siblingrelatie en de ouder-kindrelatie. De vragen van het NKPS survey zijn op identieke wijze direct aan verschillende familieleden gesteld, wat het mogelijk maakt consensus of een gebrek hieraan vast te stellen. Bovendien kan door de identieke vraagstelling de relatiekwaliteit steeds vanuit twee gezichtspunten worden geanalyseerd, waarbij twee gezinsleden afzonderlijk rapporteren over de relatie die zij met elkaar hebben. Deze tweezijdige rapportages verdienen de voorkeur boven de rapportage van één persoon, omdat twee personen verschillend kunnen oordelen over dezelfde relatie die zij met elkaar hebben. Met betrekking tot gezinsrelaties lijkt het belangrijk om dit verschijnsel in beschouwing te nemen. Eerder onderzoek heeft namelijk aangetoond dat ouders en kinderen kunnen verschillen in hun rapportage over de kwaliteit van hun onderlinge relatie (Aquilino, 1999; Bogenschneider

Achtergrond en hypothesen

Volgens Lazarsfeld en Merton (1954) hebben individuen de neiging om relaties aan te gaan met diegenen die hetzelfde zijn in een nader te benoemen opzicht. Ongeacht de aard van consensus worden verschillende functies onderschreven.

Ten eerste geeft consensus mensen de bevestiging dat zij op een correcte manier in de samenleving functioneren. Wanneer mensen dezelfde waarden en attitudes delen, dan vinden mensen in elkaar de bevestiging dat deze attitudes juist zijn (Forsyth, 2006). Wanneer bijvoorbeeld twee individuen elkaar treffen en met elkaar interacteren, dan zullen zij elkaar sneller aantrekkelijker vinden wanneer zij gemeenschappelijke waarden en ideeën hebben (Forsyth, 2006). De stelling *'Birds of a feather flock together'*, lijkt toepasbaar op veruit de meeste groepen (Lazarsfeld & Merton, 1954; McPherson e.a., 2001). Een verklaring hiervoor is dat het afwijzen van een gelijke, in wat voor opzicht dan ook, door mensen wordt ervaren als het afwijzen van een deel van zichzelf (Forsyth, 2006).

Bovendien zijn er meer mogelijkheden om samen activiteiten te ondernemen wanneer er sprake is van consensus (Kalmijn, 2006). Het gezamenlijk activiteiten ondernemen heeft daarnaast een positieve uitwerking op de relatiekwaliteit. In eerder onderzoek wordt dan ook gesteld dat samen activiteiten ondernemen leidt tot directe positieve en behaaglijke interactie, die een aanzet geeft tot herhaalde interactie (Werner & Parmelee, 1979). Bovenstaande argumenten brengen ons bij de consensushypothese: *Hoe meer familieleden overeenkomen in waarden, des te beter de kwaliteit van de onderlinge relatie.*

Deze hypothese wordt getoetst voor waarden op het terrein van religie, politiek, arbeid, familie en gezin. Deze waarden zijn allemaal van belang in het dagelijks leven van de respondent. Wanneer er sprake is van heterogeniteit in denkbeelden, dan zullen familieleden elkaar minder goed begrijpen. Het nadelige effect van dissimilariteit in waarden op de relatiekwaliteit wordt duidelijk aan de hand van de volgende geschetste situatie. Wanneer bijvoorbeeld ouders een negatief standpunt innemen over homoseksualiteit terwijl hun kind homoseksualiteit juist niet afkeurt, dan kunnen gevoelens van onbegrip en afkeer een goede relatie in de weg staan.

In dit onderzoek kijken we zowel naar de relatie binnen generaties (siblings) als naar de relatie tussen generaties (ouders en kinderen). In eerder onderzoek wordt een aantal verschillen tussen beide gezinsrelaties genoemd. Een algemene aanname is dat ouders hun waarden

op hun kinderen overbrengen op een directe manier, maar ook op een indirecte manier via de overdracht van sociale klasse (Glass, Bengtson & Dunham, 1986). De siblingrelatie daarentegen vertoont van alle familierelaties juist de meeste overeenkomsten met vriendschapsrelaties (Allan, 1977; Voorpostel, 2007). Siblings zijn in verschillende opzichten vergelijkbaar met vrienden, omdat siblings vaker leeftijdgenoten zijn. Bovendien blijkt binnen de siblingrelatie gelijkheid een aanzienlijke rol te spelen, net als bij de relatie tussen vrienden het geval is (Boer, 1994; Eriksen & Gerstel, 2002; Voorpostel, 2007).

Gelijkheid is binnen de ouder-kindrelatie veel minder vanzelfsprekend. Het gegeven dat ouders en kinderen twee verschillende generaties vormen, maakt verschillen onvermijdelijk en daardoor beter te aanvaarden. Zowel ouder als kind kunnen verschillen toeschrijven aan verschillende perioden met bijbehorende omstandigheden waarin men is opgegroeid.

Daar komt bij dat normatieve verwachtingen over het investeren in familierelaties duidelijker zijn gedefinieerd voor de intergenerationale relatie tussen ouders en kinderen dan voor de intragenerationele siblingrelatie (Kalmijn, 2006). Het ontbreken van verplichtende verwachtingen voor de relatie tussen siblings maakt dat andere (keuze)aspecten voor de relatie tussen siblings in belang toenemen. Zoals al beschreven in de eerste paragraaf van dit hoofdstuk is het uitgangspunt dat consensus een positief effect heeft op de kwaliteit van de relatie. Bovenstaande argumenten brengen ons tot het formuleren van de generatiehypothese: *Voor de siblingrelatie zal waardenconsensus bepalender zijn voor de relatiekwaliteit dan voor de ouder-kindrelatie.*

Data en methoden

We gebruiken de eerste golf van de dataset *Netherlands Kinship Panel Study* (NKPS), waarin 8161 hoofdrespondenten, ook wel ankers genoemd, zijn opgenomen in de leeftijd van 18 tot 79 jaar. Daarnaast beschikken we over data van familieleden van de hoofdrespondent. De familieleden van de hoofdrespondent worden ook wel alters genoemd.

De ankersteekproef bestaat uit willekeurig geselecteerde mensen die deel uit maken van een particulier huishouden in Nederland. De response rate van de anker steekproef is 45 procent, een percentage dat vergelijkbaar is met andere Nederlandse familie-enquêtes. Wanneer de ankersteekproef wordt vergeleken met de algemene kenmerken van de Nederlandse bevolking, dan blijkt dat vrouwen oververtegenwoordigd zijn, met name in de leeftijdsklasse 35-54. Mannen zijn ondervertegenwoordigd, met name mannen van 18-30 jaar. Daarnaast zijn hoofdrespondenten met thuiswonende kinderen ondervertegenwoordigd.

De dataverzameling van anker informatie bestaat uit twee delen. In het eerste deel wordt *face-to-face* en met ondersteuning van de computer een interview afgenomen. Na het interview krijgen de hoofdrespondenten een schriftelijke vragenlijst. Het *face-to-face* interview bevat informatie over de sociaal-economische achtergrond, de huidige maatschappelijke positie en de inhoud van bepaalde familierelaties. De schriftelijke vragenlijst bestaat hoofdzakelijk uit vragen die persoonlijke waarden en ideeën meten.

Tijdens het *face-to-face* interview is aan de hoofdrespondent toestemming gevraagd om enkele familieleden eveneens een schriftelijke vragenlijst te sturen voor deelname aan het onderzoek. Voor elke hoofdrespondent is eenzelfde groep van familieleden benaderd, indien de desbetreffende familierelatie van toepassing was: de huidige partner, één van de ouders, een broer/zus en twee kinderen van tenminste 15 jaar oud. Als er meerdere familieleden voor een bepaald type familierelatie beschikbaar waren, bijvoorbeeld twee ouders, dan is één van beiden willekeurig geselecteerd.

Zowel voor ouder-kind dyaden als voor siblingdyaden zijn er selectiecriteria opgesteld waaraan dyaden moeten voldoen om in de steekproef opgenomen te worden. Allereerst is het van belang dat er informatie beschikbaar is van de alter door middel van een schriftelijke vragenlijst die is ingevuld door de alter zelf. Daarnaast is informatie over de alter, gerapporteerd door het anker, noodzakelijk. Voor alle dyaden is nagegaan of de alter (ouder of sibling) zelf ook deel heeft genomen aan het onderzoek. Als de ouder-kindrelatie geanalyseerd wordt, dan zijn er alleen ankers (kinderen) geselecteerd die ten minste één meewerkende ouder hebben. In de analyse wordt gecontroleerd voor de woonsituatie van de dyaden. Dit betekent dat ankers en alters niet noodzakelijkerwijs op andere adressen moeten wonen. Van de 8161 hoofdrespondenten hebben 2202 ankers een ouder en 2853 ankers een sibling die heeft deelgenomen.

Selectieve respons van familieleden

Het gebruik van multi-actor data kent enige methodologische problemen (Kalmijn & Liefbroer, 2007). De belangrijkste kanttekening die kan worden geplaatst bij gebruik van multi-actor data is de selectieve respons van alters, waarbij alters met bepaalde (achtergrond)kenmerken vaker meewerken dan andere benaderde alters. In het volgende zal eerst aandacht worden besteed aan een belangrijke oorzaak van selectiviteit van alters in dit onderzoek. Vervolgens wordt aandacht besteed aan Heckmans regressiemodellen, die in dit artikel worden gebruikt om te corrigeren voor selectiviteit van alters.

Een voorname determinant van selectiviteit heeft betrekking op de

kwaliteit van de relatie tussen familieleden (Kalmijn & Liefbroer, 2007). Het effect van relatiekwaliteit op de respons van alters werkt tweezijdig. Vanuit het perspectief van het anker kan worden verondersteld dat bij een kwalitatief goede relatie tussen gezinsleden de kans groter is dat het anker onderzoekers praktische informatie over de alter kan verschaffen, zodat contact opnemen met alters überhaupt mogelijk wordt. Vanuit het oogpunt van de alter is bij een onderling goede verstandhouding de kans groter dat de alter wil meewerken. Het gevolg is dat alters met een goede relatie met het anker vaker zullen participeren in het onderzoek dan alters die een minder goede relatie hebben met het anker. Voor deze veronderstelling wordt door Kalmijn en Liefbroer (2007) empirische ondersteuning gevonden. Door de oververtegenwoordiging van familieleden met een kwalitatief goede relatie kan mogelijk een te optimistisch beeld van familierelaties worden geschetst. Wanneer in familieonderzoek antwoord wordt gezocht op verklaringsvragen, dan zullen zonder correctie verbanden tussen variabelen wellicht worden vertekend. Heckman-modellen kunnen worden toegepast om voor selectieve respons van familieleden te corrigeren. Bij deze methode wordt eerst een regressiemodel geschat waarin de kans op meewerking van alters is gemodelleerd. Vervolgens kan in de analyse gecontroleerd worden voor de (geschatte) kans dat alters meedoen. We komen hierop terug wanneer we de gebruikte methode verder toelichten.

Afhankelijke variabelen: Kwaliteit van de relatie

In dit onderzoek staat het affectieve aspect van familierelaties centraal. We gebruiken twee vragen om de hypothesen over relatiekwaliteit te toetsen. De eerste vraag is gericht op de gepercipieerde relatiekwaliteit en luidt: 'Hoe kan over het algemeen uw relatie met ... (ouder, kind of sibling) worden omschreven?' Respondenten kunnen een keuze maken uit de antwoorden: 'niet zo goed', 'redelijk', 'goed' of 'heel goed'.

Een tweede vraag over relatiekwaliteit heeft betrekking op conflict. Met betrekking tot conflict is aan respondenten de volgende vraag voorgelegd: 'Heeft u in de afgelopen drie maanden wel eens conflicten, spanningen of onenigheid ervaren met ...?' Respondenten kunnen antwoorden: 'niet', 'een enkele keer' of 'meerdere keren'. De variabele conflict wordt in dit onderzoek beschouwd als een continue variabele, waarbij respondenten een score kunnen behalen van één tot drie.

Beide vragen zijn aan beide familieleden gesteld. Op deze manier is er sprake van tweezijdige metingen per relatie, ofwel dezelfde relatie wordt bekeken met behulp van percepties van twee kanten. Eerder onderzoek heeft aangetoond dat deze methode wenselijk is gezien bijvoorbeeld ouders een rooskleuriger beeld schetsen over de relatie met hun kind dan andersom het geval is, een patroon dat ook wel wordt

aangeduid met de *generational stake theory* (Acock & Bengtson, 1980). Bij de ene meting wordt de relatiekwaliteit vanuit het anker over de alter geanalyseerd, bij de tweede meting is dit andersom en wordt de relatiekwaliteit vanuit de alter over het anker geanalyseerd. In dit artikel analyseren we familierelaties op het niveau van dyaden. Zodoende worden de afzonderlijke scores van ankers en alters gemiddeld.

Waarden

In dit onderzoek is sprake van vier waardenoriëntaties. Waarden op het gebied van religie, politiek, arbeid en familie worden geanalyseerd. Consensus wordt voor elke waardenoriëntatie vastgesteld door middel van verschillcores, wat inhoudt dat de scores van twee leden van een dyade van elkaar worden afgetrokken. Een lage verschillscore duidt op waardenconsensus, terwijl een hoge verschillscore betekent dat familieleden meer verschillend zijn dan homogeen. In de modellen wordt ook voor elke waardenoriëntatie een gemiddelde score van afzonderlijke gerapporteerde waarden door beide familieleden behorende tot een dyade opgenomen. Zonder toevoeging van de gemiddelde effecten zou een consensuseffect moeilijk te interpreteren zijn. Wanneer bijvoorbeeld siblings beiden zeer kerkelijk zijn, kan een gevonden effect dan worden toegeschreven aan het gegeven dat de siblings homogeen zijn of is het effect te wijten aan een hoge score op het hoofdeffect (kerkelijkheid)? De variabelen over gemiddelden brengen in kaart tot hoeveel af/toename in de kwaliteit van de relatie elke *extra* eenheid kerkelijkheid leidt. De variabele waarin het absolute verschil in kerkelijkheid tussen siblings centraal staat zal verwijzen naar de hoeveelheid af/toename in kwaliteit van de relatie die wordt veroorzaakt door elke eenheid *verschil* in kerkelijkheid tussen de siblings.

Bij variabelen met een schaalconstructie is steeds dezelfde werkwijze gehanteerd. Per stelling kunnen respondenten kiezen uit de antwoordcategorieën 'helemaal mee oneens', 'mee oneens', 'niet eens en niet oneens', 'mee eens' en 'helemaal mee eens'. De stellingen zijn samengevoegd tot een schaal op basis van een somscore. Voor beide partijen van de dyaden is de betrouwbaarheid gecheckt. Elke schaal heeft op deze manier drie betrouwbaarheidsmetingen, namelijk voor de groepen kinderen, siblings en ouders in de steekproef. In de volgende paragrafen wordt niet alleen een indicatie gegeven van de betrouwbaarheid van de schalen, er wordt tevens per schaal een voorbeeldstelling gegeven. Een overzicht van de volledige schalen is gegeven in de appendix.

Religieuze waarden

Religiositeit wordt weergegeven door de mate van kerkelijkheid. Kerkelijkheid wordt gemeten door de vraag: Hoe vaak bezoekt u tegenwoordig

vieringen van een kerk of geloofsgemeenschap? De antwoordcategorieën zijn ‘(vrijwel) nooit’, ‘één of enkele keren per jaar’, ‘één of enkele keren per maand’ en ‘één of enkele keren per week’. Deze antwoordcategorieën worden omgezet naar geschatte frequenties, waarbij respondenten een minimale score van vijf en maximale score van 150 kunnen behalen.

Politieke waarden

De wenselijkheid bepaalde politieke doeleinden na te streven wordt gemeten door middel van de veelvuldig toegepaste postmaterialismeschaal van Inglehart (1971). Aan de hand van politieke waarden illustreert Inglehart het veranderende waardenklimaat in post-industriële samenlevingen. Zijn uitgangspunt is dat de doelen die mensen nastreven hiërarchisch geordend zijn, wat erop neerkomt dat mensen pas een volgend doel nastreven als basisbehoeften bevredigd zijn. Dankzij verschillende leefomstandigheden tijdens de socialisatieperioden ontstaan er verschillen tussen generaties (Inglehart, 1971). Om politieke waarden te meten krijgen respondenten een viertal stellingen voorgelegd, waarbij de respondent aangeeft welke politieke doelstelling het belangrijkste is. Er wordt ook gevraagd naar de tweede keuze. De vier doelstellingen waaruit respondenten kunnen kiezen zijn: (a) orde handhaven, (b) de politieke inspraak van burgers vergroten, (c) prijsstijgingen tegengaan, (d) de vrije meningsuiting beschermen. De doelen a en c worden beschouwd als materialistisch, terwijl de doelen b en d kunnen worden gezien als postmaterialistisch. Er wordt een gecombineerde variabele aangemaakt, waarbij de vragen over de belangrijkste en de op één na belangrijkste politieke doelstelling zijn samengevoegd. Door de combinatie van antwoorden kunnen respondenten hoger of lager scoren op de mate van postmaterialisme. Wanneer respondenten tweemaal een materialistisch doeleinde noemen als eerste en tweede keuze (a en c), dan krijgen zij score één, wat verwijst naar zuiver materialisten. Als respondenten een materialistisch doel als eerste keuze hebben, maar een postmaterialistisch doel als tweede keuze, dan krijgen zij score twee, wat betekent dat respondenten materialistischer dan postmaterialistisch zijn (a en b of a en d of c en b of c en d). Score drie is voor respondenten die postmaterialistischer zijn dan materialistisch, wat inhoudt dat zij een postmaterialistisch doel als eerste keuze hebben, maar een materialistisch doel als tweede keuze (b en a of b en c of d en a of d en c). De hoogste score, score vier, is voor respondenten die een postmaterialistisch doel als eerste en tweede keuze noemen (b en d). Kortom, een hogere score betekent een hogere mate van postmaterialisme.

Arbeidswaarden

Aan de hand van vier stellingen wordt het arbeidsethos van responden-

ten geanalyseerd. Cronbachs α 's variëren van 0,71 tot 0,74. Voorbeelden van stellingen die het arbeidsethos meten, zijn: *'Als iemand van het leven wil genieten, behoort hij/zij ook bereid te zijn er hard voor te werken'* en *'Ik voel me het gelukkigst als ik flink heb gewerkt'*. Een hogere score wijst hier op een sterker arbeidsethos.

Familienormen

Er worden vier aspecten van familienormen opgenomen. Het eerste aspect richt zich op pronatalisme ofwel de wenselijkheid van ouderschap. Deze schaal heeft Cronbachs α 's tussen 0,78 en 0,80. Pronatalistische stellingen zijn bijvoorbeeld: *'Je leven is niet compleet als je geen kinderen hebt gehad'* en *'Het is je plicht tegenover de samenleving om kinderen te krijgen'*.

Een tweede aspect van familienormen is gericht op moderne seksrolattituden.

Cronbachs α 's variëren van 0,76 tot 0,78. Voorbeelden van stellingen die sekse-attituden meten zijn *'Het is voor jongens belangrijker dan voor meisjes dat zij later hun eigen inkomen kunnen verdienen'* en *'Het is onnatuurlijk als vrouwen in een bedrijfsleiding uitoefenen over mannen'*.

Een volgend aspect op het gebied van familienormen is intolerantie jegens niet-traditionele leefvormen. Ook hier is sprake van een goede schaal gezien de hoge Cronbachs α 's (0,74-0,76). De intolerantie jegens niet-traditionele leefvormen is onder meer terug te vinden in de stellingen: *'Twee mannen of twee vrouwen mogen ongehuwd samenwonen'* en *'Alleenstaande vrouwen kunnen hun kinderen goed opvoeden'*.

Een laatste aspect van familienormen heeft betrekking op familiesolidariteit. Waar alle eerder genoemde schalen een goede betrouwbaarheid hebben, heeft het construct over familiesolidariteit zelfs zeer goede betrouwbaarheidsmetingen, Cronbachs α 's zijn ten minste 0,82 met een piek naar 0,86. Enkele stellingen zijn:

'Familieleden horen voor elkaar klaar te staan, ook als ze elkaar niet aardig vinden' en *'Kinderen zouden onbetaald verlof moeten opnemen om voor hun zieke ouders te zorgen'*.

Controlevariabelen

In de regressie-analyses controleren we tevens voor achtergrondkenmerken van ankers en alters. Geslacht, leeftijd en opleidingsniveau worden in de modellen opgenomen. Daarnaast is eveneens gecontroleerd voor de ouderschapsstatus van het anker, waarbij respondenten die kinderen hebben (score één), worden vergeleken met kinderloze respondenten. Voor de ouder-kindrelatie wordt tevens gekeken naar of ouder en kind in hetzelfde huishouden leven. Het opleidingsniveau is gemeten in het aantal jaren dat nodig is om een bepaald niveau te behalen. Deze variabele heeft een minimale waarde van drie (onafgeronde basisschool) en

een maximale waarde van 20 (post academisch). In tabel 1 worden de achtergrondkenmerken van respectievelijk ouders, kinderen en siblings weergegeven.

428

Tabel 1 *Achtergrondkenmerken van ouders, kinderen en siblings in de steekproef*

		Gemiddelde	Std.deviatie	Minimum	Maximum
Ouders	Sekse (vrouw = 1)	0,66	0,47	0	1
	Leeftijd	65,32	10,69	38	96
	Opleidingsniveau	10,16	3,30	3	20
Kinderen	Sekse (vrouw = 1)	0,59	0,49	0	1
	Leeftijd	36,10	9,64	18	70
	Opleidingsniveau	12,48	1,83	3	16
Sibling A (anker)	Sekse (vrouw = 1)	0,59	0,49	0	1
	Leeftijd	44,57	14,28	18	79
	Opleidingsniveau	12,06	2,19	3	16
Sibling B (alter)	Sekse (vrouw = 1)	0,58	0,49	0	1
	Leeftijd	44,85	14,60	14	100
	Opleidingsniveau	12,08	3,15	3	20

Bron: Netherlands Kinship Panel Study, 2002-2004

Gebruikte methode

De analyse bestaat uit twee delen. In het eerste deel staat de relatiekwaliteit van familierelaties centraal. We besteden aandacht aan hoe ouders en kinderen en siblings de relaties die zij met elkaar hebben ervaren. Bovendien analyseren we in hoeverre rapportages over dezelfde familierelaties verschillen, met andere woorden of en in welke mate ouders en kinderen anders oordelen over de relatie die zij met elkaar hebben. Daarnaast richten we ons op de mate van consensus tussen familieleden. Hierbij worden niet alleen verschillen in waarden *tussen* groepen (ouders, kinderen en siblings) geanalyseerd, maar ook verschillen *binnen* de ouder-kindrelatie en de siblingrelatie.

In het tweede deel van de analyse worden de hypothesen getoetst door middel van Heckman-regressiemodellen. Heckman-regressie bestaat uit twee stappen (Heckman, 1979). In de eerste analyse, het selectiemodel, worden eveneens ankers opgenomen waarvan geen ouder of sibling heeft deelgenomen aan het onderzoek. Zodoende kan voor alle dyaden de kans op deelname aan het onderzoek worden geschat. In de daaropvolgende modellen, de zogenaamde inhoudelijke modellen, wordt vervolgens het effect van waardensimilariteit op de relatiekwaliteit geschat. De inhoudelijke modellen worden vanzelfsprekend niet voor alle dyaden geschat, maar alleen voor die dyaden waarvan informatie over waardensimilariteit beschikbaar is. Gezien we beschikken over cross-sectionele

data, analyseren we samenhang en geen causaliteit. Het is mogelijk dat consensus een effect heeft op de ervaren relatiekwaliteit, maar andersom kan relatiekwaliteit ook waardenconsensus beïnvloeden. In de conclusie staan we hier nogmaals bij stil.

Tabel 2 Schematische weergave van analyseplan

	Analyse stap 1: Selectiemodel Afhankelijke variabele: Deelname aan onderzoek	Analyse stap 2: Inhoudelijk modellen Afhankelijke variabele: Relatiekwaliteit	
		Model 1	Model 2
Achtergrondkenmerken	x	x	x
Relatiekenmerken	x		x
Methodologische variabelen	x		

Noot: Toepassing van tabel 1 Kalmijn & Liefbroer, 2007

Bron: Netherlands Kinship Panel Study, 2002-2004

Tabel 2 geeft de analyse nog eens schematisch weer. Om binnen het selectiemodel de kans op deelname aan het onderzoek te schatten gebruiken we drie typen variabelen, namelijk achtergrondkenmerken, relatiekenmerken en methodologische variabelen.

De metingen van de achtergrondkenmerken zijn al beschreven in de voorgaande paragraaf. Naast achtergrondkenmerken spelen relatiekenmerken een rol om de respons van alters te schatten. Aangezien we willen analyseren wat de deelname van familieleden beïnvloedt, gebruiken we alleen rapportages van de hoofdrespondenten. Alle familieleden die rapporteren over relatiekenmerken hebben namelijk meegewerkt aan het onderzoek. De relatiekenmerken zijn de mate van face to face en telefonisch contact en de geografische afstand tussen anker en alter. Face to face contact wordt gemeten door de vraag: In hoeverre hebt u uw (familierelatie) de afgelopen twaalf maanden gezien? De vraag over resterende vormen van contact luidt: Hoe vaak hebt u in de afgelopen twaalf maanden telefonisch, schriftelijk of per e-mail contact gehad met uw (familierelatie)? Beide variabelen hebben een minimale waarde van (1) 'nooit' en een maximale waarde van (7) 'dagelijks'. De geografische afstand tussen anker en alter is gebaseerd op de postcodes van beide partijen. Door middel van de stelling van Pythagoras is de geografische afstand tussen anker en alter berekend in kilometers (voor uitgebreide toelichting Dykstra e.a., 2005, p 68).

Ten slotte worden methodologische variabelen opgenomen in het selectiemodel. Dit zijn variabelen met informatie over het praktische verloop van het mondelinge interview van de hoofdrespondent. Deze variabelen worden opgenomen, omdat we veronderstellen dat ervaringen van deelname van het anker de respons van alters zal beïnvloeden

(Kalmijn & Liefbroer, 2007). De vragen over de kenmerken van het interview zijn na het interview door de interviewer beantwoord. Allereerst wordt nagegaan in hoeverre de hoofdrespondent betrokken was bij het interview. Interviewers geven hun oordeel over de interesse van de respondent op een schaal die loopt van (1) 'betrokkene was totaal niet geïnteresseerd' tot (5) 'betrokkene was erg geïnteresseerd'. Daarnaast nemen we een dummie op die de achterdocht van de hoofdrespondent weergeeft. Als laatste nemen we een variabele op die het aantal ontbrekende antwoorden op vragen in de mondeling afgenomen vragenlijst weergeeft en een variabele die aangeeft of de hoofdrespondent tevens de schriftelijke vragenlijst heeft ingevuld. Alle methodologische variabelen bevatten (in)direct informatie over de betrokkenheid van de hoofdrespondent. Wanneer de hoofdrespondent zijn eigen deelname aan het onderzoek als positief en nuttig heeft ervaren, dan is de kans groter dat zijn familieleden ook mee zullen doen. We veronderstellen dat respondenten die geïnteresseerd overkomen en ook de schriftelijke vragenlijst hebben ingevuld positiever oordelen over hun deelname aan het NKPS-onderzoek, in tegenstelling tot respondenten die achterdocht koesteren en veel vragen onbeantwoord laten.

Wanneer we een beeld hebben van de selectieve respons van alters, kunnen we de inhoudelijke modellen toetsen die een antwoord geven op de vraag of waardensimilariteit samenhangt met relatiekwaliteit. Voor elke relatie schatten we steeds twee inhoudelijke modellen. In het eerste inhoudelijke model controleren we voor de zojuist beschreven achtergrondkenmerken. Bij het tweede inhoudelijke model nemen we naast achtergrondkenmerken en waardensimilariteit ook relatiekenmerken op, omdat het mogelijk is dat relatiekenmerken een deel van de effecten van waardenverschillen op de relatiekwaliteit ondervangen.

Resultaten

Kwaliteit van familierelaties

Allereerst schetsen we een beeld van de relatiekwaliteit van familierelaties. In tabel 3 zijn per relatie tweezijdige rapportages weergegeven. De resultaten bevestigen het belang van tweezijdige metingen, omdat beoordelingen over dezelfde relatie verschillen. In overeenstemming met eerdere onderzoeksbevindingen blijkt bijvoorbeeld dat met betrekking tot de ouder-kindrelatie geldt dat ouders over het algemeen positiever oordelen over de relatie met hun kind dan andersom het geval is (Aquilino, 1999; Rossi & Rossi, 1990). Bijna 70 procent van alle ouders is van mening dat zij een heel goede relatie hebben met hun kind. Bij kinderen ligt dit percentage veel lager: ongeveer de helft van de kinderen

omschrijft de relatie met de ouder als heel goed. Daarnaast rapporteren ouders minder conflicten dan de kinderen. Tabel 3 toont aan dat ruim driekwart van zowel de ouders als de kinderen een conflictvrije relatie rapporteert.

De rapportages van twee groepen siblings komen meer overeen. In overeenstemming met eerder onderzoek naar de siblingrelatie blijkt dat een ruime meerderheid van de respondenten de siblingrelatie als 'goed' of zelfs 'heel goed' ervaart (Voorpostel, Van der Lippe, Dykstra & Flap, 2007). Het opvallendste verschil heeft betrekking op de mate van conflict. Ankers beschouwen hun relatie met de sibling vaker als conflictvrij. Een mogelijke verklaring voor dit verschil is de eerder genoemde selectieve respons, waarbij in een conflictrijke siblingrelatie alter siblings minder vaak meewerken.

Tabel 3 *Beoordeling relatiekwaliteit door ouders, kinderen en siblings (procent)*

		Rapportage kind	Rapportage ouder	Rapportage sibling (anker)	Rapportage sibling (alter)
Ervaren relatiekwaliteit	Niet zo goed	1,4	,2	2,4	1,9
	Redelijk	8,9	2,4	15,3	14,0
	Goed	41,8	27,8	52,0	49,0
	Heel goed	47,9	69,6	30,3	35,1
Conflictfrequentie	Niet	77,7	79,6	89,6	80,3
	Een enkele keer	19,2	19,1	8,8	17,6
	Meerdere keren	3,1	1,3	1,6	2,1

Bron: Netherlands Kinship Panel Study, 2002-2004

Wanneer we de verdelingen van de relatiekwaliteit variabelen vergelijken voor de ouder-kindrelatie en de siblingrelatie, dan valt op dat siblings aanzienlijk gematigder zijn in hun oordeel over de onderlinge relatie. Voor de ouder-kindrelatie geldt dat de meeste respondenten, zowel ouders als kinderen, in de uiterste categorie vallen ('heel goed'). Het merendeel van de siblings daarentegen behoort tot de derde antwoordcategorie ('goed'). Bovendien meent ruim 15 procent van de siblings een redelijke of niet zo goede relatie te hebben met zijn broer of zus. Dit is een vrij hoog percentage, omdat respondenten vanuit sociaal wenselijk oogpunt doorgaans geneigd zijn hun relaties met andere als goed of zeer goed te kwalificeren. Voor de ouder-kindrelatie ligt dit percentage lager; nog geen tien procent van de kinderen meent een redelijk of niet zo goede relatie te hebben met hun ouder(s), tegenover nog geen 2,5 procent van de ouders (over de relatie met hun kind).

Tabel 4 Correlaties tussen de aspecten van de relatiekwaliteit voor ouders en kinderen

	Relatiekwaliteit ouder	Relatiekwaliteit gemiddeld	Conflict kind	Conflict ouder	Conflict gemiddeld
Relatiekwaliteit kind	0,35**	0,87**	-0,25**	-0,04	-0,19**
Relatiekwaliteit ouder		0,76**	-0,20**	-0,24**	-0,26**
Relatiekwaliteit gemiddeld			-0,28**	-0,15**	-0,26**
Conflict kind				0,33**	0,84**
Conflict ouder					0,79**

* = $p < 0,05$; ** = $p < 0,01$

Bron: Netherlands Kinship Panel Study, 2002-2004

In tabel 4 staan de gerapporteerde relatiekwaliteit en conflictfrequentie van het kind en ouder afzonderlijk. Daarnaast is er voor elk van de twee relatiekenmerken de gemiddelde rapportage opgenomen. Tussen de variabelen over de relatiekwaliteit is in alle gevallen sprake van een significant positief verband. Opvallend is dat de rapportages van ouders en kinderen laag correleren ($r = 0,35$), wat wederom wijst op de tendens dat ouders en kinderen verschillend oordelen over de relatie die zij met elkaar hebben. Hetzelfde geldt voor de afzonderlijke rapportages van de conflictfrequentie ($r = 0,33$).

Wanneer wordt gekeken naar de samenhang tussen de relatiekwaliteit variabelen en de conflictvariabelen, dan blijkt er sprake te zijn van een negatief verband ($r = -0,26$). Ofwel, binnen ouder-kindrelaties die als goed of zeer goed worden ervaren, zijn er minder conflicten. De gevonden correlatie tussen relatiekwaliteit en conflict is echter vrij zwak. Eerder onderzoek wijst eveneens in deze richting. Van Gaalen en Dykstra (2006) hebben verschillende typen ouder-kindrelaties onderscheiden, waarbij een hoge mate van uitwisseling van emotionele steun gepaard kan gaan met zowel een hoge – als een lage conflictfrequentie. Ofwel, binnen een kwalitatief goede relatie hoeft niet noodzakelijkerwijs sprake te zijn van een lage conflictfrequentie. Deze bevindingen bevestigen het uitgangspunt dat relatiekwaliteit en conflict twee afzonderlijke aspecten van relatie weergeven.

In tabel 5 zijn de correlaties weergegeven voor de siblingrelatie. Hier geldt dat de correlatie tussen de gerapporteerde relatiekwaliteit door beide siblings hoger is ($r = 0,44$) dan bij ouders en kinderen het geval is. Over het algemeen liggen in onze steekproef de percepties van de onderlinge relatiekwaliteit voor siblings dicht bij elkaar in vergelijking met de oordelen van ouders en kinderen. Net als bij de ouder-kindrelatie is

er sprake van een negatief verband tussen de ervaren relatiekwaliteit en de conflictfrequentie van beide siblings afzonderlijk. Al is er bij siblings wel sprake van een positieve correlatie tussen de gemiddelde relatiekwaliteit en gemiddelde conflictfrequentie.

Uit verdere analyses (niet weergegeven) blijkt dat de gemiddelde relatiekwaliteit van de ouder-kindrelatie en de siblingrelatie positief correleren ($r = 0,33$, sig = 0,00). Opvallend is dat de gemiddelde conflictfrequentie van beide gezinsrelaties eveneens positief correleren ($r = 0,43$, sig = 0,00) en nog sterker dan voor de gerapporteerde relatiekwaliteit het geval is. Ofwel, respondenten die conflict rapporteren met bijvoorbeeld een ouder rapporteren vaak ook conflict met een sibling. Hier lijkt sprake te zijn van een onderliggend 'familie'-effect, waarbij sommige familieleden binnen families vaker conflicten rapporteren.

Tabel 5 Correlaties tussen de aspecten van de relatiekwaliteit voor siblings

	Relatiekwaliteit sibling B	Relatiekwaliteit gemiddeld	Conflict sibling A	Conflict sibling B	Conflict gemiddeld
Relatiekwaliteit sibling A	0,44**	0,85**	-0,14**	-0,01	-0,08**
Relatiekwaliteit sibling B		0,85**	-0,11**	-0,10**	0,16**
Relatiekwaliteit gemiddeld			0,15*	-0,10**	0,15**
Conflict sibling A				0,36**	0,78**
Conflict sibling B					0,86**

* = $p < 0,05$; ** = $p < 0,01$

Bron: Netherlands Kinship Panel Study, 2002-2004

Waardenconsensus binnen familierelaties

Vervolgens staan we stil bij de vraag in hoeverre er sprake is van waardenconsensus binnen familierelaties. In tabel 6 staan zowel de getoetste verschillen tussen groepen als binnen groepen. Wanneer we kijken naar algemene verschillen tussen groepen familieleden, dan valt op dat met name (de groepen) ouders en kinderen significant van elkaar verschillen. Deze verschillen kunnen vooral worden toegeschreven aan generatieverschillen. Allereerst zijn ouders meer kerkelijk dan kinderen. Daarnaast hebben ouders een sterker arbeidsethos in vergelijking met de groep kinderen in de steekproef. Ouders hechten ook meer waarde aan ouderschap: zij zijn meer pronatalistisch georiënteerd in vergelijking met de groep kinderen. Verder hebben kinderen modernere ideeën over de taakverdeling tussen mannen en vrouwen en staan zij toleranter tegenover niet-traditionele leefvormen als homoseksualiteit. Ten slotte heeft de

groep kinderen gemiddeld minder sterke familienormen in vergelijking met de groep ouders. De correlaties in tabel 6 laten verder zien dat de steekproeven ouders en kinderen het meest verschillen op het gebied van postmaterialisme, arbeidsethos, pronatalisme en familienormen.

Wanneer de twee groepen siblings worden vergeleken, dan wordt er maar één significant verschil gevonden. Het verschil in familieopvattingen tussen de twee groepen siblings kan mogelijk worden verklaard door een selectie-effect. De groep siblings die bestaat uit meewerkende alters is sterker georiënteerd op de familie. Waarschijnlijk geldt hier dat siblings met sterkere familieopvattingen meer geneigd zullen zijn mee te werken aan het onderzoek wanneer de sibling hierom vraagt. Wanneer we kijken naar de correlaties tussen de twee groepen siblings, dan blijkt dat siblings over het algemeen meer overeenkomen dan ouders en kinderen.

Tabel 6 *Getoetste waardenverschillen tussen en binnen familierelaties*

	Verschil tussen kinderen en ouders (anker – alter) ^a			Absoluut verschil binnen ouder-kind dyaden ^b	
	Gemiddelde	Correlatie	T-waarde	Gemiddelde	T-waarde
Kerkelijkheid	-23,16	0,49**	-20,22**	27,60	25,20**
Postmaterialisme	-0,00	0,10**	-0,33	0,90	48,27**
Arbeidsethos	2,16	0,14**	25,48**	3,42	57,49**
Pronatalisme	-1,75	0,17**	-19,43**	3,38	55,70**
Moderne sekse attituden	2,16	0,30**	22,41**	3,67	54,41**
Intolerantie niet-traditionele leefvormen	2,17	0,44**	28,14**	3,13	54,73**
Familienormen	2,21	0,15**	11,10**	6,92	53,99**
	Verschil tussen siblings (anker – alter)			Verschil binnen siblingdyaden	
	Gemiddelde	Correlatie	T-waarde	Gemiddelde	T-waarde
Kerkelijkheid	-0,11	0,54**	-0,14	17,12	22,57**
Postmaterialisme	0,03	0,15**	1,03	0,88	58,53**
Arbeidsethos	0,34	0,20**	4,80	2,81	63,41**
Pronatalisme	-0,11	0,18**	-1,51	2,92	61,72**
Moderne sekse attituden	-0,10	0,27**	-1,18	3,21	62,11**
Intolerantie niet-traditionele leefvormen	-0,01	0,46**	-0,20	2,55	62,35**
Familienormen	0,47	0,24**	2,80*	6,63	63,49**

* = $p < 0,05$; ** = $p < 0,01$

^a Het toetsen van verschillen tussen subgroepen van familieleden in de steekproef, ofwel verschillen tussen de subgroepen bestaande uit hoofdrespondenten, ouders en siblings. Toetsing is op groepsniveau. Gepaarde t-toets om verschillen van gepaarde steekproeven te vergelijken, waarbij geldt H_0 = gemiddelde van kinderen - gemiddelde van ouders = 0. In geval van een significante t-waarde wordt H_0 verworpen, wat hier betekent dat de subgroep ouders significant verschilt van de subgroep kinderen in de steekproef.

^b Het toetsen van verschillen tussen een hoofdrespondent en diens ouder of sibling. Toetsing is hier op dyadenniveau. Verschilscore op dyadenniveau worden getoetst tegen 0, waarbij geldt H_0 = verschil binnen dyade = 0. In geval van een significante t-waarde wordt H_0 verworpen, wat hier betekent dat binnen dyaden familieleden significant van elkaar verschillen.

Bron: Netherlands Kinship Panel Study, 2002-2004.

De laatste kolom van tabel 6 richt zich op de vraag in hoeverre er verschillen bestaan binnen ouder-kinddyaden en siblingdyaden. Voor beide relaties wordt getoetst of absolute verschilcores significant afwijken van 0. Voor zowel ouder-kinddyaden als siblingdyaden blijkt dat de gemiddelde verschilcores significant afwijken van 0, waarbij wederom verschillen tussen ouder en kind gemiddeld groter zijn dan het verschil tussen siblings. Kortom, er zijn niet alleen waardenverschillen *tussen* de groepen ouders en kinderen en siblings, maar ook binnen de ouder-kindrelatie en de siblingrelatie.

Het effect van waardenverschillen op de relatiekwaliteit

Drijft het hebben van verschillende waarden ouders, kinderen en siblings uiteen? Om een antwoord te kunnen geven op deze vraag, gaan we eerst na in hoeverre de resultaten van de Heckman-regressie-analyse in tabel 7, waarin rekening wordt gehouden met selectieve respons, afwijken van de resultaten van reguliere OLS-regressie-analyses (niet weergegeven). Vanzelfsprekend zijn in de OLS-regressies dezelfde variabelen opgenomen als in de Heckman-regressies. Na vergelijking van de OLS-regressie-analyses en de Heckmanregressie-analyses van de ouder-kindrelatie, blijkt dat de gevonden verschileffecten in de Heckman analyse ook worden teruggevonden in de OLS modellen. Daarnaast laat de OLS-methode drie extra verschileffecten zien.² De vergelijking van beide methoden laat zien dat de resultaten van de analyses afhangen van de gekozen statistische modellen, waarbij na controle voor de oververtegenwoordiging van goede familierelaties minder effecten van waardenconsensus worden gevonden.

Vervolgens staan we stil bij de resultaten van de Heckman-regressie-analyse voor de ouder-kindrelatie. Voor zowel de afhankelijke variabelen als de consensusvariabelen worden gestandaardiseerde effecten weergegeven. Tabel 7 toont aan dat voor ouder-kinddyaden slechts enkele waardenverschillen inderdaad gepaard gaan met een lagere relatiekwaliteit. Een toename van een standaarddeviatie in de verschilscore voor kerkelijkheid leidt tot een afname van 0,087 standaarddeviatie in relatiekwaliteit. Verschillen in intolerantie jegens niet-traditionele leefvormen beïnvloeden ook de relatiekwaliteit van ouders en kinderen: een toename van verschil in intolerantie jegens niet-traditionele samenleefvormen veroorzaakt een daling van 0,052 standaarddeviatie in relatiekwaliteit. Daarnaast hebben de achtergrondkenmerken nagenoeg allemaal een (sterk) effect op de gepercipieerde relatiekwaliteit. Het opvallendst is het effect van woonsituatie: ouders en kinderen die deel uitmaken van hetzelfde huishouden hebben een lagere relatiekwaliteit.

Tabel 7 Heckman-regressie modellen voor de kwaliteit van de ouder-kindrelatie, met en zonder correctie voor relatiekenmerken

	Kwaliteit ouder-kindrelatie				Conflictfrequentie			
	Model 1		Model 2		Model 3		Model 4	
	b	p	b	P	b	p	b	p
Gemiddelde kerkelijkheid	0,091	0,00**	0,113	0,00**	-0,026	0,38	-0,022	0,46
Absoluut verschil in kerkelijkheid	-0,087	0,00**	-0,085	0,00**	0,006	0,80	0,007	0,78
Gemiddelde attitudes sekserollen	0,107	0,00**	0,060	0,10	-0,051	0,16	-0,059	0,11
Absoluut verschil in attitudes sekserollen	-0,032	0,36	-0,051	0,13	0,042	0,21	0,039	0,25
Gemiddeld postmaterialisme	-0,014	0,53	0,006	0,77	0,036	0,09	0,040	0,06
Absoluut verschil in postmaterialisme	-0,002	0,93	-0,007	0,73	0,035	0,08	0,034	0,10
Gemiddelde familienormen	0,091	0,14	0,123	0,04*	-0,027	0,65	-0,020	0,74
Absoluut verschil in familienormen	0,116	0,05	0,097	0,09	0,001	0,98	-0,001	0,98
Gemiddeld arbeidsethos	0,022	0,36	0,019	0,39	-0,033	0,14	-0,033	0,14
Absoluut verschil in arbeidsethos	-0,028	0,19	-0,019	0,36	0,051	0,02*	0,052	0,01*
Gemiddelde intolerantie niet-traditionele leefvormen	0,061	0,04*	0,060	0,03*	0,015	0,59	0,015	0,61
Absoluut verschil intolerantie niet-traditionele leefvormen	-0,052	0,02*	-0,049	0,02*	0,030	0,17	0,032	0,15
Gemiddeld pronatalisme	-0,023	0,54	0,027	0,44	-0,055	0,12	-0,046	0,20
Absoluut verschil in pronatalisme	-0,033	0,30	-0,009	0,78	-0,052	0,09	-0,047	0,13
Leeftijd kind	0,019	0,01*	-0,008	0,21	-0,001	0,83	-0,006	0,33
Opleiding kind	-0,105	0,00**	0,009	0,62	-0,042	0,01*	-0,022	0,22
Dochter	0,107	0,06	0,022	0,61	0,126	0,00**	0,108	0,01*
Opleiding ouder	-0,016	0,15	-0,005	0,48	0,022	0,00**	0,023	0,00**
Leeftijd ouder	-0,033	0,00**	0,003	0,59	-0,008	0,14	-0,002	0,79
Moeder	-0,097	0,12	-0,043	0,36	0,076	0,11	0,080	0,10
Inwonend	-0,561	0,00**	-0,155	0,42	0,929	0,00**	1,171	0,00**
Ouderschapsstatus kind	-0,023	0,73	0,041	0,42	-0,189	0,00**	-0,175	0,00**
Face to face contact			0,278	0,00**			0,030	0,32
Telefonisch contact			0,145	0,00**			0,040	0,04*
Geografische afstand			0,096	0,00**			0,006	0,77
<i>Selectiemodel</i>								
Leeftijd kind	-0,038	0,00**	-0,038	0,00**	-0,037	0,00**	-0,037	0,00**
Opleiding kind	0,114	0,00**	0,114	0,00**	0,113	0,00**	0,113	0,00**
Dochter	-0,030	0,45	-0,030	0,45	-0,027	0,49	-0,027	0,49
Opleiding ouder	0,006	0,53	0,006	0,53	0,005	0,55	0,005	0,55
Leeftijd ouder	0,043	0,00**	0,043	0,00**	0,042	0,00**	0,042	0,00**
Moeder	0,109	0,01*	0,109	0,01*	0,107	0,01**	0,107	0,01*

	Kwaliteit ouder-kindrelatie				Conflictfrequentie			
	Model 1		Model 2		Model 3		Model 4	
	b	p	b	P	b	p	b	p
Inwonend	2,290	0,00**	2,290	0,00**	2,218	0,00**	2,218	0,00**
Ouderschapsstatus kind	0,107	0,02*	0,107	0,02*	0,104	0,02*	0,104	0,02*
Face to face contact	0,135	0,00**	0,135	0,00**	0,134	0,00**	0,134	0,00**
Telefonisch contact	0,072	0,00**	0,072	0,00**	0,072	0,00**	0,072	0,00**
Geografische afstand	0,085	0,00**	0,085	0,00**	0,084	0,00**	0,084	0,00**
Evaluatie interview	0,059	0,00**	0,059	0,00**	0,059	0,00**	0,059	0,00**
Respondent achterdochtig	-0,274	0,00**	-0,274	0,00**	-0,281	0,00**	-0,281	0,00**
Ontbrekende antwoorden	-0,189	0,00**	-0,189	0,00**	-0,190	0,00**	-0,190	0,00**
Geen vragenlijst	-0,701	0,00**	-0,701	0,00**	-0,695	0,00**	-0,695	0,00**
Constante	-4,447	0,00**	-4,447	0,00**	-4,401	0,00**	-4,401	0,00**
N censored	3105		3105		3112		3112	
N uncensored	2072		2072		2065		2065	
Model Chi-square	641		1001		824		939	

* = $p < 0,05$; ** = $p < 0,01$

Bron: Netherlands Kinship Panel Study, 2002-2004

Het onderste deel van model 1, het selectiemodel, laat nog eens zien dat er inderdaad sprake is van selectieve respons van alters, waarbij families met een goede onderlinge verstandhouding vaker meewerken aan het onderzoek. Wanneer er meer contact is tussen anker en alter, in dit geval tussen ouder en kind, is de kans groter dat de alter ook een vragenlijst invult. Daarnaast is het ook belangrijk hoe de hoofdrespondent zijn of haar deelname aan het onderzoek ervaren heeft: een negatieve of minder positieve ervaring verkleint de kans op deelname van familieleden. Als de respondent bijvoorbeeld achterdocht heeft getoond tijdens het interview of zelf geen vragenlijst heeft ingevuld, dan verkleint dit de kans dat het familielid deelneemt aan het *NPKS*-onderzoek.

In model 2 worden de relatiekenmerken toegevoegd. Belangrijk is dat een omgekeerd causaal verband hier ook goed denkbaar is, waarin relatiekwaliteit juist de contactfrequentie beïnvloedt. Met andere woorden, wanneer familieleden een goede verstandhouding hebben, dan zullen zij elkaar ook vaker treffen. De analyse van de relatiekenmerken laat nogmaals zien dat we met de cross-sectionele data alleen kunnen spreken over *samenhang* en geen uitspraken kunnen doen over causaliteit.

Model 2 laat zien dat, zoals verwacht, alle relatiekenmerken samenhangen met de relatiekwaliteit. Vooral de mate van *face-to-face* contact lijkt van belang, waarbij geconcludeerd kan worden dat een hogere mate van face to face contact leidt tot een kwalitatief betere relatie. Daarnaast blijkt geografische afstand een goede onderlinge verstandhouding niet in de weg te staan. Een andere opmerkelijke bevinding is dat de gevonden effecten van waardenverschillen blijven bestaan en ongeveer even sterk zijn wanneer er gecontroleerd wordt voor relatiekenmerken. Het

effect van achtergrondkenmerken als geslacht en opleidingsniveau verdwijnt echter wel.

438

Modellen 3 en 4 brengen de effecten van waardenverschillen op de conflictfrequentie van ouders en kinderen in kaart. In deze modellen wordt slechts één significant effect gevonden. Een verschil in arbeids-ethos gaat samen met een hogere mate van conflict binnen de ouder-kindrelatie. Opvallend is verder dat, op basis van de resultaten in Model 4, face to face contact en geografische afstand geen rol spelen als het gaat om conflict. Een hogere mate van telefonisch contact blijkt wel hand in hand te gaan met een hogere mate van conflict.

Bovenstaande maakt duidelijk dat er voor de ouder-kindrelatie slechts een enkele keer bewijs wordt gevonden voor de aanname dat waardensimilariteit de relatiekwaliteit ten goede komt. Maar hoe zit dit voor de relatie tussen siblings? We vergelijken weer eerst de resultaten van de OLS-regressie-analyses en de Heckman-analyses. Hier blijkt dat bij de siblinganalyses de resultaten van beide methoden dichter bij elkaar liggen dan voor ouders en kinderen het geval is. Voor siblings geldt namelijk dat de OLS-regressies een extra effect van waardenverschillen laten zien, waarbij verschillende familienormen leiden tot een hogere conflictfrequentie.

De resultaten van de Heckman-regressie-analyse in tabel 8 tonen slechts een bevestiging voor de consensushypothese, die stelt dat een hogere mate van waardensimilariteit een positief effect heeft op de ervaren relatiekwaliteit. Alleen verschillende denkbeelden over niet-traditionele leefvormen lijken samen te gaan met een kwalitatief minder goede relatie. Daarnaast komt uit model 6 naar voren dat face to face contact en telefonisch contact wederom een aanzienlijke rol spelen binnen de relatie tussen siblings. Voor beide vormen van contact worden sterke positieve effecten gevonden.

Met betrekking tot conflict vinden we geen effecten van waardenverschillen voor siblings. Wel leiden een gemiddeld hogere mate van post-materialisme en pronatalisme binnen siblingdyaden tot een grotere conflictfrequentie. Siblingdyaden met gemiddeld sterkere familienormen rapporteren minder conflicten.

Het selectiemodellen in tabel 8 tonen wederom aan dat achtergrondkenmerken, relatiekenmerken en methodologische variabelen samenhang vertonen met de respons van alters. Hoe ouder bijvoorbeeld de hoofdrespondent is, des te groter de kans dat zijn of haar sibling in het onderzoek participeert. Ook geldt weer dat een hogere mate van contact samenhangt met een grotere kans op deelname. Ten slotte laat tabel 8 zien dat een positieve evaluatie van het onderzoek samenhangt met deelname van de alterrespondent.

Tabel 8 Heckman-regressie modellen voor de kwaliteit van de siblingrelatie, met en zonder correctie voor relatiekenmerken

	Kwaliteit siblingrelatie				Conflictfrequentie			
	Model 5		Model 6		Model 7		Model 8	
	b	p	b	p	b	p	b	p
Gemiddelde kerkelijkheid	0,052	0,06	0,054	0,03*	-0,036	0,17	-0,035	0,18
Absoluut verschil in kerkelijkheid	-0,009	0,69	0,006	0,77	0,013	0,55	0,013	0,55
Gemiddelde attituden sekserollen	0,026	0,37	0,019	0,47	0,023	0,41	0,023	0,41
Absoluut verschil in attituden sekserollen	0,004	0,90	0,008	0,74	-0,001	0,96	-0,002	0,95
Gemiddelde postmaterialisme	-0,043	0,03*	-0,019	0,29	0,073	0,00**	0,074	0,00**
Absoluut verschil in postmaterialisme	-0,011	0,55	-0,017	0,30	-0,012	0,49	-0,012	0,49
Gemiddelde familienormen	0,004	0,93	0,021	0,62	0,092	0,04*	0,093	0,04*
Absoluut verschil in familienormen	0,017	0,71	0,028	0,49	0,072	0,10	0,072	0,09
Gemiddeld arbeidsethos	0,008	0,70	0,012	0,55	0,010	0,62	0,010	0,62
Absoluut verschil in arbeidsethos	-0,002	0,91	-0,008	0,63	0,002	0,90	0,002	0,91
Gemiddelde intolerantie niet-traditionele leefvormen	0,008	0,77	0,016	0,53	-0,005	0,86	-0,004	0,88
Absoluut verschil intolerantie niet-traditionele leefvormen	-0,063	0,00**	-0,042	0,02*	0,008	0,67	0,009	0,64
Gemiddeld pronatalisme	-0,027	0,40	-0,009	0,76	-0,062	0,04*	-0,061	0,04*
Absoluut verschil in pronatalisme	-0,016	0,56	-0,013	0,59	-0,016	0,53	-0,016	0,54
Leeftijd anker	-0,001	0,69	0,005	0,00**	-0,014	0,00**	-0,014	0,00**
Opleiding anker	-0,002	0,87	0,005	0,57	-0,023	0,01*	-0,023	0,01*
Zus (anker)	0,192	0,00**	0,043	0,23	0,133	0,00**	0,127	0,00**
Opleiding alter	-0,007	0,33	-0,011	0,07	-0,018	0,00**	-0,018	0,01*
Leeftijd alter	0,000	0,01*	0,000	0,54	0,000	0,77	0,000	0,83
Zus (alter)	0,186	0,00**	0,027	0,45	0,120	0,00**	0,114	0,00**
Ouderschapstatus anker	-0,124	0,01*	-0,060	0,15	-0,302	0,00**	-0,299	0,00**
Ouderschapstatus alter	-0,043	0,35	0,000	1,00	-0,305	0,00**	-0,304	0,00**
Face to face contact			1,278	0,00**			-0,003	0,98
Telefonisch contact			1,280	0,00**			0,072	0,39
Geografische afstand			0,042	0,01*			-0,007	0,65

	Kwaliteit siblingrelatie				Conflictfrequentie			
	Model 5		Model 6		Model 7		Model 8	
	b	p	b	p	b	p	b	p
<i>Selectiemodel</i>								
Leeftijd anker	0,002	0,30	0,001	0,30	0,001	0,47	0,001	0,47
Opleiding anker	0,041	0,00**	0,041	0,00**	0,038	0,00**	0,038	0,00**
Zus (anker)	0,029	0,55	0,029	0,55	0,016	0,74	0,016	0,74
Opleiding alter	0,023	0,05	0,023	0,05	0,024	0,04*	0,024	0,04*
Leeftijd alter	0,000	0,00**	0,000	0,00**	0,000	0,00**	0,000	0,00**
Zus (alter)	-0,055	0,45	-0,055	0,45	-0,050	0,49	-0,050	0,49
Ouderschapsstatus anker	0,122	0,03*	0,122	0,03*	0,131	0,02*	0,131	0,02*
Face to face contact	0,577	0,00**	0,577	0,00**	0,578	0,00**	0,578	0,00**
Telefonisch contact	0,218	0,02*	0,218	0,02*	0,230	0,01*	0,230	0,01*
Geografische afstand	0,035	0,08	0,035	0,08	0,036	0,07	0,036	0,07
Evaluatie interview	0,071	0,00**	0,071	0,00**	0,080	0,00**	0,080	0,00**
Respondent achterdochtig	-0,291	0,00**	-0,291	0,00**	-0,277	0,01*	-0,277	0,01*
Ontbrekende antwoorden	-0,093	0,01*	-0,093	0,01*	-0,110	0,00**	-0,110	0,00**
Geen vragenlijst	-0,388	0,00**	-0,388	0,00**	-0,383	0,00**	-0,383	0,00**
Constante	-4,020	0,00**	-4,016	0,00**	-4,054	0,00**	-4,054	0,00**
N censored	4268		4268		4271		4271	
N uncensored	2716		2716		2713		2713	
Model Chi-square	2395		3183		2777		2854	

* = $p < 0,05$; ** = $p < 0,01$

Bron: Netherlands Kinship Panel Study, 2002-2004

Vanwege het geringe aantal gevonden similariteitseffecten in tabel 7 en 8 wordt de consensushypothese, die stelt dat similariteit in waarden de relatiekwaliteit ten goede komt, niet aangenomen. Per familierelatie hebben we steeds zeven verschillende waarden geanalyseerd voor twee aspecten van relatiekwaliteit. Dit betekent dat we voor zowel de ouder-kindrelatie als de siblingrelatie 28 waardenverschillen hebben geanalyseerd. Van de 28 effecten zijn er slechts 4 effecten in overeenstemming met de consensushypothese.³ Hoewel het belang van consensus in vriendschapsrelaties is aangetoond (McPherson e.a, 2001), lijkt het effect ervan op familierelaties beperkt. Wellicht speelt consensus een rol als mensen een keuze hebben, maar in een gegeven relatie, zoals de familie-relatie, lijkt het mogelijk verschillen te overbruggen.

Daarnaast vinden we geen ondersteuning voor de generatiehypothese, die stelt dat waardenconsensus een grotere rol speelt binnen de siblingrelatie dan binnen de ouder-kindrelatie. Als er een negatief effect van dissimilariteit in waarden wordt gevonden, dan is dit vooral binnen de ouder-kindrelatie (drie versus één).

Samenvatting en discussie

Is de aanname dat waardensimilariteit de kwaliteit van familierelaties ten goede komt juist? Voor deze veronderstelling is meer dan eens bevestiging gevonden binnen het domein van vriendschaps- en partnerrelaties. Maar ook in onderzoek naar familierelaties wordt deze aanname vaak voor waar aangenomen. In dit artikel hebben we de hypothese dat waardenconsensus gepaard gaat met een betere relatiekwaliteit voor zowel de ouder-kindrelatie als de siblingrelatie bestudeerd aan de hand van nieuwe multi-actor data.

Als eerste is de mate van consensus binnen familierelaties onderzocht. De verschillen tussen ouders en kinderen blijken het grootst, hetgeen met name kan worden toegeschreven aan de generatiekloof. Verder geldt voor beide relaties dat de verschillen het meest uitgesproken zijn voor wat betreft kerkelijkheid, pronatalisme en familienormen.

Vervolgens is nagegaan in hoeverre waardenverschillen de relatiekwaliteit verslechteren. Onze analyses tonen aan dat er, voor en na controle voor overige relatiekenmerken als contactfrequentie, geografische afstand en telefonisch contact, slechts een gering verband bestaat tussen waardendissimilariteit en de ervaren relatiekwaliteit. Voor ouders en kinderen vinden we similariteitseffecten die betrekking hebben op kerkelijkheid en intolerantie jegens niet-traditionele leefvormen. Daarnaast drijven verschillen in postmaterialisme en arbeidsethos de conflictfrequentie omhoog. Binnen de siblingrelatie speelt waardensimilariteit een nog veel kleinere rol. Alleen verschillen in familienormen en intolerantie jegens niet-traditionele leefvormen als ongehuwd samenwonen, alleenstaand ouderschap en homoseksualiteit lijken een goede onderlinge verstandhouding voor siblings in de weg te staan.

Bovenstaande bevindingen tonen aan dat de relatie tussen waardenconsensus en gepercipieerde relatiekwaliteit doorgaans lijkt te worden overschat. Maar waarom is het hebben van overeenkomstige waarden binnen de ouder-kindrelatie en siblingrelatie minder van belang? Een mogelijke reden is dat de familieband sterk genoeg is om verschillen in waarden op te vangen. Familie blijft nu eenmaal familie, zodat verschillende denkbeelden wellicht op de koop toe worden genomen. Een andere mogelijke verklaring is dat verschillen in opvattingen kunnen worden omzeild. Wanneer siblings er verschillende politieke ideeën op nahouden, kunnen ze discussies over politiek omzeilen en mijden. Deze redenering is in lijn met onze bevinding dat waardenverschillen juist van groter belang zijn voor de ouder-kindrelatie dan voor de siblingrelatie, wat in tegenspraak is met de generatiehypothese. Voor ouders en kinderen zijn waardenverschillen minder gemakkelijk te omzeilen, omdat het deels aspecten betreft die een concreet inhoudelijk issue zijn voor de relatie zelf. Een voorbeeld is ideeën over de uitwisseling van

steun. Zowel ouders als kinderen zullen zich ervan bewust zijn dat dit waardenaspect vroeg of laat aan bod zal komen binnen hun relatie. Een dergelijk belangrijk onderwerp kan niet zo maar worden omzeild.

Waarom blijven de nadelige effecten van waardenverschillen voor ouders en kinderen dan beperkt, zelfs wanneer het relevante en belangrijke onderwerpen betreft? Generatieverschillen kunnen misschien een antwoord zijn op deze vraag. Zowel ouders als kinderen zullen zich realiseren dat er waardenverschillen zijn, doordat beide partijen verschillende generaties vertegenwoordigen. Verschil in generatie betekent niet alleen een aanzienlijk verschil in leeftijd, maar ook een verschil in socialisatieperiode. Hierdoor kunnen ook ouders en kinderen geneigd zijn verschillen voor lief te nemen of toe te schrijven aan veranderde omstandigheden.

In dit artikel boeken we met de toetsing van de consensushypothese op diverse gebieden vooruitgang. Allereerst wordt er aandacht besteed aan zowel de ouder-kindrelatie als de siblingrelatie, zodat we meer inzicht verkrijgen in overeenkomsten dan wel verschillen in de processen die zich afspelen in beide typen familierelaties. Daarnaast wordt gebruikgemaakt van tweezijdige rapportages, zodat we een meer betrouwbaar beeld krijgen van de relatiekwaliteit. Bovendien analyseren we waarden op diverse gebieden, zoals familie, genderrollen en politiek.

Verder zijn enkele kanttekeningen op zijn plaats. Allereerst maken we gebruik van cross-sectionele data, waardoor we geen zicht hebben op processen van causaliteit. Hierdoor kunnen geen uitspraken worden gedaan over in hoeverre het ene relatieaspect leidt tot een toe- of afname van een ander relatieaspect. Wel is aangetoond dat sommige processen binnen familierelaties samengaan. Op basis van theoretische argumenten uit eerder onderzoek naar processen binnen familierelaties, is het aannemelijk dat waardenconsensus of een gebrek hieraan de relatiekwaliteit beïnvloedt. Maar een omgekeerde causale relatie, waarbij familieleden met een onderling goede relatie hun waarden onderling meer op elkaar afstemmen, is eveneens denkbaar. Uit eerder onderzoek blijkt dat het sociale netwerk en de sociale omgeving een rol spelen bij individuele waardenvormings en -aanpassingsprocessen. Zoals de *social comparison theory* stelt, streven mensen naar het hebben van correcte ideeën en waarden (Visser & Mirabile, 2004). Door zijn waarden te vergelijken met de waarden van mensen in zijn omgeving, en indien nodig aan te passen, kan het individu wellicht dit doel bereiken. Bovendien is het aannemelijk dat binnen (familie)netwerken sociaal-psychologische processen als overtuiging en conformiteit een rol spelen. Het is een bekend gegeven dat mensen negatieve gevoelens van cognitieve dissonantie ervaren wanneer zij andere waarden aanhangen dan diebaren in hun omgeving, wat eveneens een reden kan zijn voor het aanpassen van de eigen waarden (Priester & Petty, 2001).

Een tweede kanttekening is dat er, net zoals in eerder onderzoek naar relatiekwaliteit, sprake is van een scheve verdeling van de relatiekwaliteit. Met andere woorden, het merendeel van de respondenten is positief tot zeer positief over de kwaliteit van hun familierelaties. Bovendien blijken alters met een goede tot zeer goede relatiekwaliteit vaker bereid en in staat mee te werken aan het onderzoek. Dit laatste punt hebben we ondervangen door Heckman-regressie toe te passen, waarbij wordt gecontroleerd voor de selectieve respons van familieleden.

Hoewel de variabelen die relatiekwaliteit meten tamelijk scheef verdeeld zijn, blijkt de afzonderlijk en individueel gerapporteerde ervaren relatiekwaliteit van familieleden niet erg sterk te correleren. Het analyseren van de relatiekwaliteit gerapporteerd door één familielid lijkt echter geen oplossing, omdat de resultaten dan erg afhangen van welk familielid is ondervraagd (Aquilino, 1999). In vervolg onderzoek zou echter wel vooruitgang geboekt kunnen worden door beide afzonderlijke rapportages te analyseren.

Tot slot suggereren de analyses dat familierelaties niet zonder meer te vergelijken zijn met vriendschaps- of partner relaties. Waar waarden-similariteit wel een rol lijkt te spelen binnen de vriendschapsrelatie, blijkt het effect ervan binnen de ouder-kindrelatie en siblingrelatie niet erg groot.

Noten

1. Suzanne Noordhuizen is als AIO werkzaam bij het departement Sociologie aan de Universiteit van Tilburg. Matthijs Kalmijn is als hoogleraar verbonden aan het departement Sociologie aan de Universiteit van Tilburg. Correspondentie-adres: Postbus 90153, 5000 LE Tilburg. E-mail: S.C.C.A.Noordhuizen@uvt.nl
2. De OLS-regressie-analyses van de ouder-kindrelatie laat drie extra verschil-effecten zien, waarbij in twee gevallen een hogere verschilscore juist een positief effect heeft op de relatiekwaliteit, in tegenstelling tot onze verwachting. Allereerst gaat een hogere verschilscore in familienormen samen met een betere gemiddelde relatiekwaliteit. Verder blijkt dat er binnen de ouder-kindrelatie sprake is van een negatieve samenhang tussen het hebben van verschillende ideeën over (het belang van) ouderschap en de gerapporteerde conflictfrequentie. Daar staat tegenover dat een hogere mate van verschil in postmaterialisme hand in hand gaat met een hogere conflictfrequentie.
3. Voor elk aspect van de relatiekwaliteit, dus voor elke afhankelijke variabele, worden per familierelatie twee modellen geschat. Een model zonder en een model met controle voor relatiekenmerken. Om het aantal bevestigingen van onze hypothesen te analyseren, kijken we alleen naar de modellen waarin gecontroleerd is voor relatiekenmerken.

Literatuur

444

- Acock, A. en Bengtson, V. (1980). Socialization and attribution processes: Actual versus perceived similarity among parents and youth. *Journal of Marriage and Family*, 42, 501-515.
- Allan, G. (1977). Sibling solidarity. *Journal of Marriage and Family*, 39, 177-184.
- Aquilino, W. (1999). Two views of one relationship: Comparing parents' and young adult children's reports of the quality of intergenerational relations. *Journal of marriage and family*, 61, 858-870.
- Atkinson, M., Kivett, V. en Campbell, R. (1986). Intergenerational solidarity: An examination of a theoretical model. *Journal of gerontology*, 41, 408-416.
- Bengtson, V., Olander, E. en Haddad, A. (1976). The generation gap and aging family members: Toward a conceptual model. In Jaber F. Gubrium (red), *Time, roles, and self in old age*, New York: Human Sciences Press.
- Bengtson, V. en Roberts, R. (1991). Intergenerational solidarity in aging families: An example of formal theory construction. *Journal of marriage and family*, 53, 856-870.
- Boer, F. (1994). *Eengegevenrelatie. Overbroersenzussen*. Amsterdam: Prometheus.
- Bogenschneider, K. en Pallock, L. (2008). Responsiveness in parent-adolescent relationships: are influences conditional? Does the reporter matter? *Journal of marriage and family*, 70 (4), 1015-1029.
- Dykstra, P., Kalmijn, M., Knijn, T., Komter, A., Liefbroer, A. en Mulder, C. (2005). Codebook of the Netherlands Kinship Panel Study, a multi-actor, multi-method panel study on solidarity in family relationships, Wave 1. *NKPS Working Paper No. 4*. The Hague: Netherlands Interdisciplinary Demographic Institute.
- Eriksen, S. en Gerstel, N. (2002). A labor of love or labor itself: Care work among adult brothers and sisters. *Journal of Family Issues*, 23, 836-856.
- Forsyth, D. (2006). *Groupdynamics*. Thomson Wadsworth: Belmont.
- Galen, van R. en Dykstra, P. (2006). Solidarity and conflicts between adult children and parents: A latent class approach. *Journal of Marriage and Family*, 68, 947-960.
- Glass, J., Bengtson, V. en Dunham, C. (1986). Attitude similarity in three-generation families: Socialization, status inheritance, or reciprocal influence? *American Sociological Review*, 51, 685-698.
- Hammarström, G. (2005). The construct of intergenerational solidarity in a lineage perspective: A discussion on underlying theoretical assumptions. *Journal of ageing studies*, 19, 33-51.
- Heckman, J. (1979). Sample selection bias as a specification error. *Econometrica*, 47, 153-161.
- Heider, F. (1958). *The psychology of interpersonal relations*. New York: John Wiley.

- Homans, G. (1950). *The human group*. New York: Harcourt, Brace and world.
- Inglehart, R. (1971). The silent revolution in Europe: Intergenerational change in post-industrial Societies. *The American Political Science Review*, 65 (4), 991-1017.
- Kalmijn, M. (2006). Educational inequality and family relationships: Influences on contact and proximity. *European Sociological Review*, 22, 1-16.
- Kalmijn, M. en Dykstra, P. (2004). Onder vier ogen; contacten tussen ouders en volwassen kinderen. *Demos, bulletin over bevolking en samenleving*, 20, 80-83.
- Kalmijn, M. en Liefbroer, A. (2007). Selectieve Respons van Alters in Multi-actor Surveys, gepresenteerd paper op het DANS/UvT symposium *Multi-actor data in surveys: Moeilijkheden en mogelijkheden*.
- Kalmijn, M. en Saraceno, C. (2008). A comparative perspective on intergenerational Support, *European societies*, 10(3), 479-508.
- Komter, A. en Vollebergh, W. (2002). Solidarity in Dutch families. *Journal of family issues*, 23(2), 171-188.
- Lazarsfeld, P. en Merton, R. (1954). Friendship as a social process: A substansive and methodological analysis. In M. Berger, T. Abel en C.H. Page (Eds.), *Freedom and control in modern society* (pp.18-66). New York: Van Nostrand.
- Lowenstein, A. en Daatland, S. (2006). Filial norms and family support in a comparative Cross-national context: Evidence from the OASIS study, *Ageing and society*, 26(2), 203-223.
- Mandemakers, J. en Dykstra, P. (2008). Discrepancies in parent's and adult child's reports of support and contact. *Journal of marriage and family*, 70 (2), 495-506.
- McPherson, M., Smith-Lovin, L. en Cook, J. (2001). Birds of a feather: Homophily in social networks. *Annual Review of Sociology*, 27, 415-444.
- Merz, E., Consedine, N., Schulze, H. en Schuengel, C. (2009). Wellbeing of adult children and ageing parents: associations with intergenerational support and relationship quality. *Ageing and society*, 29, 783-802.
- Priester, J. en Petty, R. (2001). Extending the bases of subjective attitudinal ambivalence: Interpersonal and intrapersonal antecedents of evaluative tension. *Journal of personality and social psychology*, 80, 19-34.
- Roberts, R. en Bengtson, V. (1990). Is intergenerational solidarity a unidimensional construct? A second test of a formal model. *Journal of gerontology*, 45, S12-S20.
- Rossi, A., en Rossi, P. (1990). *Of human bonding: Parent-child relations across the life course*. New York: Aldine de Gruyter.
- Silverstein, M. en Bengtson, V. (1997). Intergenerational solidarity and the structure of adult child-parent relationships in American families. *American Journal of Sociology*, 103 (2), 429-460.

- Stokes, C. en Regnerus, M. (2009). When faith divides family: Religious discord and adolescent reports of parent-child relations. *Social Science Research*, 38 (1), 155-167.
- Visser, P. en Mirabile, R. (2004). Attitudes in the social context: The impact of social network composition on individual-level attitude strength. *Journal of personality and social psychology*, 87(6), 779-795.
- Voorpostel, M. (2007). *Sibling support: The exchange of help among brothers and Sisters in the Netherlands*. ICS-Dissertation, Utrecht.
- Voorpostel, M. en R. Blieszner (2008). Intergenerational solidarity and support between adult siblings. *Journal of marriage and family*, 70(1), 157-167.
- Voorpostel, M., Lippe, T. van der, Dykstra, P. en H. Flap (2007). Similar or different? The importance of similarities and differences for support between siblings. *Journal of family issues*, 28(8), 1026-1053.
- Werner, C. en Parmelee, P. (1979). Similarity of activity preferences among friends: Those who play together stay together. *Social Psychology Quarterly*, 42, 62-66.
- Wilson, A., Shuey, K., Elder, G. en K. Wickrama (2006). Ambivalence in mother-adult child relations: A dyadic analysis. *Social Psychology Quarterly*, 69(3), 235-252.

Appendix

Het concept arbeidsethos is gemeten aan de hand van de items:

1. Doen waar je zin in hebt, kun je pas als je je plicht hebt gedaan.
2. Als iemand van het leven wil genieten, behoort hij/zij ook bereid te zijn er hard voor te werken.
3. Ik voel me het gelukkigst als ik flink heb gewerkt.
4. Werken moet altijd op de eerste plaats komen, zelfs als het minder vrije tijd betekent.

Pronatalisme bestaat uit de stellingen:

1. Je leven is niet compleet als je geen kinderen hebt gehad.
2. Het is je plicht tegenover de samenleving om kinderen te krijgen.
3. Ik denk dat je je in deze wereld alleen in het eigen gezin met kinderen op je gemak kunt voelen.
4. Als je geen kinderen krijgt kun je volgens mij nooit echt gelukkig worden.

De schaal die moderne sekse-attituden meet bestaat uit de volgende items:

1. Een vrouw moet stoppen met werken als ze een kind krijgt.
2. Het is onnatuurlijk als vrouwen in een bedrijf leiding uitoefenen over mannen.

3. Het is voor jongens belangrijker dan voor meisjes dat zij later hun eigen inkomen kunnen verdienen.
4. Een moeder die werkt, kiest voor zichzelf in plaats van voor het gezin.
5. De taken en verantwoordelijkheden in een relatie kunnen het best verdeeld worden volgens de gewoonten, tradities en regels die altijd hebben gegolden.

Het construct intolerantie jegens niet-traditionele leefvormen is opgebouwd uit de stellingen:

1. Een man en een vrouw mogen ongehuwd samenwonen.
2. Een kind mag zelf beslissen met wie het wil trouwen.
3. Twee mannen of twee vrouwen mogen ongehuwd samenwonen.
4. Alleenstaande vrouwen kunnen hun kinderen goed opvoeden.

De schaal over familiesolidariteit bestaat uit de volgende twaalf items:

1. Op familie moet je altijd kunnen rekenen.
2. Familieleden horen voor elkaar klaar te staan, ook als ze elkaar niet aardig vinden.
3. Als je zorgen hebt, hoort je familie je terzijde te staan.
4. Familieleden moeten er voor elkaar zijn in voor- en tegenspoed.
5. Kinderen zouden voor hun zieke ouders moeten zorgen.
6. Als ouders bejaard zijn, moeten ze bij hun kinderen kunnen wonen.
7. Kinderen die dichtbij wonen zouden minstens één keer per week bij hun ouders op bezoek moeten gaan.
8. Kinderen zouden onbetaald verlof moeten opnemen om voor hun zieke ouders te zorgen.
9. Ouders horen hun volwassen kinderen te ondersteunen, als die dat nodig hebben.
10. Ouders horen hun volwassen kinderen financieel te ondersteunen, als die dat nodig hebben.
11. Ouders horen hun volwassen kinderen onderdak te verschaffen als die dat nodig hebben.
12. Grootouders zouden bereid moeten zijn om regelmatig op hun kleinkinderen te passen.